

BÓDI BARBARA BOBA

A HAZAI PROTO-CIGÁNY/ROMA KÉPZŐMŰVÉSZET KIALAKULÁSÁNAK KEZDETEI ÉS A CIGÁNY/ROMA KÉPZŐMŰVÉSZETI MOZGALOM LÉTREJÖTTE

A 20. század második felének európai és hazai társadalom- és kultúrtörténeti háttérének rövid áttekintése a roma nemzetiség helyzetének viszonylatában

Európában a kisebbségek irányába mutatkozó érdeklődő közeledés kulturális fordulatot generált szakmai körökben, amely egyfajta tudományelméleti paradigmaváltást mozdított elő. Ez az új szemlélet nemcsak az etnikai, hanem a társadalom szerkezetének további szintjeire is kihatott. A szemléletváltás értelmiségi csoportosulások közösségi szerveződését inspirálta, akik polgárjogi érdekek mentén szólaltak fel kezdetben akadémián kívüli fórumokon, majd intézményesült formában is szakmai megbeszéléseken, tudományos konferenciák keretein belül. Az első hivatalos keretek között létrejött nemzetközi tudományos konferencia a London melletti Orpingtonban 1971. április 8-12. között került megrendezésre az I. Roma Világkongresszus¹ részeként, ahol szervezőként India képviselői mellett pünkösdi-karizmatikus cigány közösségek és az Egyházak Világtanácsa is jelen volt. Ausztrália, Afrika, Amerika és Európa 23 országának értelmiségi roma származású küldöttei képviselőként számos dologban megállapodtak. A nemzetközi cigányság nemzetté válásának folyamatában rendkívüli jelentőséggel bírt az I. Roma Világkongresszus, melynek napját 1971. április 8-át az ENSZ a Roma kultúra világnapjává nyilvánította. A roma történelem egyik mérföldkövének számító világkongresszust további 6 roma világkongresszus követték, mely szakmai események nagy kihatással voltak a résztvevő országok belső társadalmi mozgalmaira, roma származású értelmiségiek körének a kiszélesedésére és aktivitására, a nemzetközi roma művészeti és kulturális élet fellendülésére és belső társadalmi emancipációs folyamatainak motivációjára.

Így volt ez az európai viszonylatban is kiemelkedő festőművész, Sandra Jayat² (1940-) alkotói, kiállítás- és közösségszervezői munkássága esetében is.

¹ BERNÁTH Gábor: Transznacionális nemzetépítés kirekesztett kisebbségekből: tematizációk és többségi meghatározottság a nemzetközi roma mozgalomban, Nemzetek Európája projekt, *konfliktuskutato.hu*, <http://konfliktuskutato.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=266:transznacionalis-nemzetepites-kirekesztett-kisebbsenekbl-tematizaciok-es-toebbsegi-meghatározottsag-a-nemzetkoezi-roma-mozgalomban&catid=30:nemzetek-europaja> (letöltve: 2022. 05. 04.).

² L.: <<http://www.theromanielders.org/elders/2/12/>> (letöltve: 2022. 05. 04.).

Sandra Jayat a francia-olasz határon született, jelenleg is Párizsban élő kortárs roma festőművész, költő és író. Picasso és Chagall kortársaként és személyes barátaként a francia kulturális közéletben jártas, maga is szerves mozgatórugójaként munkálkodó karizmatikus művészegyéniség. Egy kényszerházasság elől menekülve cigánytáborban élt, ahol Django Reinhardt³ ismerkedett meg, aki közös alkotásként 1972-ben megjelent lemezén Jayat verseit zenésítette meg. Nevéhez számos európai díj mellett, az 1985-ben megrendezett I. Cigány Képzőművészeti Világkiállítás fűződik, amely oly mértékű mérföldkőnek számított az európai művészetben, hogy 1985-től számítható az európai cigány képzőművészeti mozgalom létrejötté. Párizsban a Conciergerie Kápolnájában a 30 roma származású alkotó munkájának bemutatkozását számos nemzetközi kiállítás követte, napjainkban is szemtanúi lehetünk egy aktívan, határokat átívelő európai cigány képzőművészeti mozgalom alakulásának. Sandra Jayat alkotásai állandó kiállításokként Atwerpenben a Bernart Galériában láthatóak. Miként írja: „Nem vagyunk vadak, hanem civilizált emberek. Mi sem jobbak sem rosszabbak nem vagyunk, mint az emberiség többi része. Mi mások vagyunk, ennyi az egész!”⁴

Sandra Jayat maga küldött bemutatkozó anyagot kiállításának katalógusával és megjelenési szándékával együtt a Magyar Művelődési Intézet munkatársának, Daróczi Ágnesnek, aki a *Roma képzőművészek Európában* című kötet előkészítésén dolgozott. Terveit, miszerint a Corvina Kiadó által megjelenik ez az átfogó és egyedülálló reprezentatív művészeti kötet, egy vezetőváltás hiúsította meg.

Sandra Jayat alkotói és közösségszervezői munkásságának nagyívű sikeressége részben annak is köszönhető – azon túl, hogy zseniális és sokoldalú művészről beszélhetünk –, hogy az európai művészet központjában, Párizsban él és alkot. Párizs a „művészet szívében” lüktető és pezsgő világában, a francia kulturális élet markáns egyéniségeként találta meg önmagát. Tehát egy kortárs roma származású alkotóművész érvényesülése nagymértékben függhet attól is, hogy milyen művészeti és kulturális közegben él és alkot, milyen személyes kapcsolódási pontjai vannak a művészvilág művelői, értékelői és népszerűsítői között, adott társadalma miképp viszonyul kortárs művészeihez gazdasági viszonylatban is.

Hazai társadalmi folyamatok, roma kulturális és művészeti változások

Hazánkban a rendszerváltás előtti államszocializmusban elsősorban szociális problémaként tekintettek a roma lakosságra. Az MSZMP KB Politikai Bizott-

³ Jean-Baptiste Reinhardt, roma néven Django – cigány származású dzsessz-gitáros, az európai dzsessz zene „szinti szving” műfajteremtő kiemelkedő alakja.

⁴ L.: <<http://www.theromanienders.org/elders/2/12/>> (letöltve: 2022. 05. 04.).

sága 1961. június 20-án kiadott határozatában⁵ a pártállam kényszerasszimilációs cigánypolitikáját vezette be az oktatás, lakhatás és foglalkoztatás területein. Mindezen a szegénység felületi kezelésének retorikájából kimaradt a nemzetiségi jogokat és kulturális művészeti értékeket hangsúlyozó, megőrző átörökítő és támogató attitűd. A szociális problémát egységesen kezelő intézkedéseket tovább nehezítették a környező országokból későbbiekben érkező vándorcigányok érkezése, mely a népcsoport heterogén jellemzőit tovább fokozta, hiszen az újabb cigány kolóniák egy másfajta kihívást jelentettek a Belügyminisztérium részére a polgárosodás tekintetében. Mindezen társadalmi körülmények következtében a roma nép kulturális és művészeti értékei nem kaptak megfelelő teret a megismerésére, és lehetőséget annak kibontakozására.

A rendszerváltást követő történelmi és társadalmi változások hatására átértelmeződött a magyar képzőművészet egésze is, a „tartalmában szocialista, formájában nemzeti” realizmus vagy röviden szocreál hatása véglegesen felszámolódott, eklektikus felfogásából historizmus jellegű történelmi festészetre váltott. A roma képzőművészetben is hasonló folyamatok fedezhetők fel – a festészetből az erőteljesen nemzetiségi jelleg, a roma identitást erősítő és kifejező hatás átértelmeződött, a saját nemzetiségi történetírás vizualitásából az önkifejezés felé orientálódott, már csak azért is, mert a külső kontroll megszűnt, az állami szintű megrendelések alábbhagytak, lecsökkent az érdeklődés az effajta „cigánytémájú” képek keresletében. Az állami megrendelések alábbhagyásával a cigányfestők létszáma is lecsökkent és a mennyiség helyett a minőségi munkát helyezték előtérbe a versenypiac színterén, mely elsősorban már önmagáért jött létre és önmagában megálló műalkotások sorát indította el.

Ezt a tendenciát mutatja szemléletesen a Cigány Ház – Romano Kher kiadásában megjelent *Cigány festészet – Magyarországon 1969–2009* című album is, melyben 74 roma származású festőművész közel 700 alkotásával mutatkozott be, ahol kezdetben a mennyiség kapott nagyobb hangsúlyt.

Zsigó Jenő⁶, a Romano Kher – Cigány Ház vezetője, a reprezentatív album szerkesztője, a kötetbemutatón hangsúlyozta, hogy 1969 előtt a „cigányságot kultúra nélkülinek nevezték, de Balázs János és Bari Károly jelentkezésével

⁵ HAJNÁCSKY Tamás: Az 1961-es párthatározat margójára, *Múltunk*, 2013/1., 237–272. p., <http://epa.oszk.hu/00900/00995/00033/pdf/EPA00995_multunk_13_1_237-272.pdf> (letöltve: 2022. 07. 04.).

⁶ Zsigó Jenő (Nyírbátor, 1952. augusztus 25.-) roma származású magyar szociológus, népművelő és szerkesztő, a roma közéleti politika első generációs értelmiségi mozgalmanak egyik meghatározó karizmatikus személyisége, a Romano Kher vezetése és a Roma Parlament alapítója és elnöke volt. A mának egyik meghatározó karizmatikus személyisége, a Romano Kher vezetője és a Roma Parlament alapítója és elnöke volt.

meg tudták mutatni a cigány kultúra irányát.”⁷ Ugyanakkor a szerkesztő nem értelmezi a megnevezést, szerkesztői koncepciója alapján nem törekszik művészetelméleti elemzésre, nem kategorizál nemzedékek, stílusok, korszakok és festészeti technikák között, pusztán alfabetikus sorrendben mutatja be az alkotókat és rövid leírást ad életükről magyar és angol nyelven – kikerülve az esetleges összeütközéseket az etnicizáló festészet megfogalmazásával kapcsolatosan.

A rendszerváltást követően az 1990-es évektől a roma képzőművészet legfőbb feladata átértelmeződött, leválva a társadalmi emancipációs folyamatokról és olykor a politikai érdekérvényesítést erősítő kiszolgáló szerepekről pusztán önmagáért külső kontroll és elvárások nélküli művészi igényességgel bontakozott ki, már nem az etnikai összetevőjű másság megfogalmazására törekedve. Bár vannak alkotók, akiknek fő témája továbbra is a cigánytéma maradt sajátosan absztrahált módon, hasonlóan a roma kultúra és hagyományok jellegzetességéből merítik az ihletet, legfőbb forrásuk a roma identitásuk átélésének és megélésének vizuális lenyomatai. Azonban mindezt már másképp teszik, folytonosan megújulva, a naivitás elhagyásával a spontán expresszív kifejezőmóddhoz közelítve további egyetemes stílusok kifejezésével, azonban roma képként előadva és „roma stílusban” ecsetelve. Junghaus Tímea, a fiatal generáció művészettörténésze a roma képzőművészetéről az alábbiakban tesz megállapításokat: „Azok az alkotások, amelyek »pusztán« a cigány alkotó szubjektív élményét elevenítik fel, s így a cigány kultúra dokumentumaiként interpretálhatóak, nagyon is kortárs problémakört: a cigány kisebbség társadalmi helyzetét vázolják fel, s csak a magyar kultúra és társadalom kontextusában nyerik el komplex jelentéstartalmukat. Az időhöz, a társadalomhoz és az alkotói szubjektumhoz kötött jellegzetességek miatt nem állja meg tehát a helyét az a személet, amely kizárólag a »naiv művészet« kategóriájába tárgyalja a roma alkotásokat.”⁸

A „proto-roma képzőművészet” – az elő-roma képzőművészet etimológiája és fogalmának definiálása, főbb jellemzőinek meghatározása, kiemelkedő képviselői

A roma nép gazdag és sokrétű kézműves és zenei hagyományokkal rendelkezett, ám képzőművészete később jelent meg, illetve annak dokumentálása hiányos, így arról való ismeretünk is jóval későbbi időkben keletkezett. A ha-

⁷ SÁRKÖZI Éva: A magyar cigány festészet negyven éve, *Prae*, <<http://www.prae.hu/index.php?route=article%2Farticle&aid=2713>> (letöltve 2022. 07. 04.).

⁸ Kapunyítás – A roma kortárs művészet Magyarországon, In: BORDÁCS Andrea (szerk.): *Közös tér. Az etnikai kisebbség és kulturális identitás kérdése a Kárpát-medence művészetében*, Ernst Múzeum, Budapest, 2006, 76. p.

zai roma nép festészete újszerű, újkeletű jelenség, szinte napjainkban alakul és formálódik dokumentáltságával együtt. Nyugat-Európában először a harmincas-negyvenes években jelentek meg roma származású képzőművészek, majd az 1960-as években jelentek meg Közép- és Kelet-Európában, így Magyarországon is.

A proto-roma képzőművészet vagy elő-roma képzőművészet a mozgalommá fejlődés előtti előkészítő időszakot öleli fel, amikor az alkotók egymásról nem tudva egyéni alkotói életutat jártak be. Azonban bár magányos és egyedülálló életutakkal találkozunk, amelyet maguk a művészek sem tudatosan fogalmaznak meg, mégis előkészítették az utat a roma képzőművészeti mozgalom kibontakozásának, előfutáraiként megalapozva annak kialakulását.⁹ Hazánkban első ilyen jegyzett fafaragó Horváth Vince¹⁰ volt, akit a zene és a hangszer szeretete másfajta művészeti műfaj kipróbálására is ösztönözte. Horváth Vince (1899–1982) Nyíregyházán született zenész cigány családból származó fafaragó, aki hangszerkészítésből élt, olykor cigányzenekarokban bőgő hangszeren játszott – három alkotást is készített feltehetően azzal a szándékkal, hogy maga is részt vehessen kiállítóként a Magyar Őstehetségek 1934-es tárlatán. Azonban bátortalansága okán nem kereste fel a kiállítás szervezőjét, Bálint Jenőt, így tehát ekkor még nem kapcsolódott be a magyar népi alkotók spontán kirajzásába. Azonban szobrász ambícióját fel nem adva világműködő utat tervezett 100 szobrával és egy kis hegedűvel, melyeket bemutatva zenével kísérve szerette volna népszerűsíteni a magyar és cigány népi művészetet. Bár a vándorkiállítást nem valósította meg, valószínű a II. világháborút követő dogmatikus-sematikus művészetpolitika kedvezőtlen hatása miatt sem, amely a naiv művészek és azon belül a cigány népi alkotók megjelenésének és kibontakozásának egyaránt nem kedvezett. Azonban műhelyében a három évtizedes elvonult, csendes alkotótevékenységét követően a tervezett 100 szobor elkészült. A második hullámban feltörekvő magyar paraszti festők következő közös tárlatán 1972-ben a Magyar Naiv Művészet kiállításán már részt vett a Magyar Nemzeti Galériában. Munkája elismeréseképp 1972-ben megkapta a Népművészet Mestere címet, mellyel hivatalosan is a magyar népművészet egyik elismert fafaragójává vált. A magyar naiv alkotókkal való közös tárlat és elismerését követően pedig a Nyíregyházi Népművészeti Stúdió fafaragói között méltó helyet talált további alkotótevékenységének kibontakozására. Sajátos egyéni stílusával olykor a parasztfiguráival is, de leg-

⁹ BÁNSZKY Pál: *A képzőművészet vadvirágai. The Wild Flowers of Fine Arts*, szerzői kiadás, Kecskemét, 1997, 182. p., illetve L. még: Balázs János, Horváth Vince, Oláh Jolán, Oláh Mara, Orsós Teréz, Szomora Kálmán, Tyukodi László életét, munkásságát.

¹⁰ KERÉKGYÁRTÓ István: A magyarországi roma képzőművészetről, In: BÓDI Zsuzsanna (szerk.): *Cigány néprajzi tanulmányok, Szélfjegyzetek a magyarországi roma képzőművészet megszületéséhez és történetéhez*, Budapest, 1994, 195–182. p.

inkább a cigánykarakter megragadásával vált népszerűvé. Különös humorával, hitelesen szinte teljesen azonosulva figurájának érzelmeivel ábrázolta az életképszerűségből kilépett meglevenedett figuráit.

Az 1972-es Magyar Nemzeti Galériában rendezett Magyar Naiv Művészet kiállításán Horváth Vince mellett már feltűnt Balázs János is (Alsókubin, 1905 – Salgótarján, 1977) a zseniális spontán expresszív vizionárius roma festő és költő, aki egyéni képi világát nemcsak vizuálisan fogalmazta meg, hanem írásban is kibontakozott, sőt festményeinek szín- és formarendszerét szinte lírai könnyedséggel, költeményként fogalmazta meg. Balázs Jánost a magyarországi roma irodalom és festészet úttörő vezéregyéniségének, atyjának tekintik, szinte korának „polihisztoraként” tekintenek rá, aki dacolva az oktatási rendszer elvárásaival bebizonyította, hogy a tudás megismerése a társadalom peremén, iskolán kívül is lehetséges. Egy véletlennek köszönhetően fedezte fel egy építész-grafikus, aki egy étteremben egy pincér kezében látta meg Balázs János festményét. Miután az egyedi stílusjegyekkel bíró alkotás oly annyira megtetszett az építő-grafikusnak, felkereste a művészt otthonában, akit arra biztatott, hogy küldje el egy festményét a Magyar Nemzeti Galéria naiv gyűjtemények részére zsűrizésre. Valószínűsíthető Balázs János roma festőművész így vehetett részt kiállítóként a már említett 1972-es Magyar Naiv Művészeti kiállításon.

Horváth Vincével és Balázs Jánossal közel egy időben, de más helyszínen egyéni autodidakta alkotótevékenységet folytatott Kiss József (Sümeg, 1921. június 25. – Keszthely, 1992. február 20.) cigányzenész, aki 1954-ben kezdett festeni Keszthelyen. Már 14 éves korától kezdve egy sümegi étteremben cimbalmozott egy cigányzenekarban. 1974-től számos egyéni tárlata volt, ahol festményein és grafikáin keresztül a cigány nép zsánerekéit mutatta be. Annak ellenére, hogy egy szűk rétegben vált ismert festőművésszé és szinte a névtelenség homályában alkotott, mégis több alkalommal díjazásban részesült többek között 1982-ben megkapta a Balatonfüredi Nyári Tárlat Külön Díját is. Legtöbb alkotását a Balatoni Múzeum részére adományozta.

Hasonlóan elszigetelt magányossággal, egyénileg alkotott Fenyvesi József (Gilvánfalva, 1928–2005) is, aki napszámos családból származó félárva gyermekként látta meg a napvilágot. Elemi tanulmányait követően az erdészethez szegődve fakitermelésből élt. Már általános iskolás korától kezdve szeretett rajzolni és festeni, 1958-tól három éven át képzőművészeti szakkörben fejlesztette vizuális ábrázolásmód iránti érdeklődését. Egyik kiemelkedő festménye a *Cigányság vándorlása a XII-XIII. századtól a XX. századig* sorozata, amellyel 1988-ban készült el. Munkáiban a cigány nép életérzése elevenedik meg történelmi múltjának vizuális megjelenítésével együtt. Első kiállítása 1974-ben volt Magyarmecskén, majd azt követően számos hazai nagyvárosban és nemzetközi helyszíneken is bemutathatta alkotásait.

A kora-roma képzőművészeti mozgalom 1979-es kibontakozásával szinte egyidőben már megjelentek női alkotóművészek is a kiállítók sorában, bár csekély létszámban, de az I. Országos Autodidakta Roma Képzőművészeti Kiállításon már a 12 kiállító között¹¹ megjelent Oláh Jolán, Orsós Teréz és Bada Márta festőművész is. A triásként feltűnő roma festőművésznők az első közös tárlat létrejöttét megelőzően már aktív egyéni alkotói tevékenységet folytattak. Jolán második férje, Balogh Balázs András már régebb óta festett farostlemezre olajfestékkel Balázs János szomszédjaként, aki inspirálóan hatott az ottani roma közösségre a roma költészet és irodalom, illetve a festészet „atyjaként” a roma kulturális értékek létrejöttére és kibontakozására. Nagy valószínűséggel Jolánra is jótékony hatással bírt közvetlen környezetének kulturális és művészeti közege a pécskő-dombi cigánytelepen, de nehéz életkörülményei miatt csak rokkantnyugdíjasként 1971-től kezdett festeni, kezdetben titokban, 20 filléres rajzlapokra festett olajfestékkel, saját örömeire vagy bánatának kivetüléseként.

Balázs János (1905–1977) az autodidakta módon feltörekvő spontán expresszivitás nagymestere, a magyarországi roma költészet és vizionárius festészet úttörő egyénisége és követői

Balázs János munkáira jellemző az eredetiségével berobbanó, a különösen egyéni spontán expresszív látásmódja mellett a szemlélt megragadó szürrealisztikus belső képek, az alkotások sugárzó, bizarr világa. Saját belső feszültségeit, a meg nem értett akkori világ megértésére törekvő gondolatai és érzelmei szülték meg lüktető, dinamikus mesevilágát, melybe már önmagát is el tudta helyezni. Egyszerre volt narratív és mitologikus, és a festészet és költészet határmezsgyéjén harmonikus egyensúllyal hozta létre képi világát, melyben emelkedett módon mondta ki az igazságát. Saját létezésének mélységével átítatva belülről ragadta meg szuggesztív alakjait, melyekkel nemcsak az alkotó, hanem a néző is azonosulni képes. Szinte remeteként elvonultan élt a salgótarjáni Pécskő utca, a helyiek által „cigányhegyként” vagy „cigánydombként” nevezett egyik vályogházában, messze a város forgatagától, távol a társadalmi elvárásoktól teremtette meg saját világképét. Bár csak két elemi osztályt volt lehetősége kijárni, környezete mégis rendkívül művelt embernek tartotta, érdeklődésének csillapítására rengeteget olvasott – annak ellenére, hogy visszavonultan élt, markáns véleménye volt a körülötte és a nagyvilágban zajló eseményekről. Minden érdekelt; a magyar és a cigány nép sorsa

¹¹ Az I. Országos Autodidakta Roma Képzőművészeti Kiállítás résztvevői: Balázs János, Horváth Vince, Fenyvesi József, Kiss József, Orsós Jakab, Pongor Béni Károly, Balogh Balázs András, Oláh Jolán, Orsós Teréz, Kalányos Lajos, Hock Lajos és Bada Márta.

és mítoszai, a világirodalom remekei, hihetetlen lexikális tudása fantasztikus lavinaszerű folyamként jelent meg költeményeiben és öntött formát képi vízióiban. A történelem, az emberiség sorsa, a cigány telep, a természet gazdagsága és szeretete, akár Hiroshima – látomások és a valóság keveredésével köszönt vissza művészetében. Balázs János visszavonult remeteként bizonyította be, hogy a tudás szabadsága elérhető mindenki számára, korának reneszánsz emberévé fejlődve tette le utódai számára a roma festészet és költészet mérföldköveit. A kozmoszra, a nemzetre és nemzetiségre akár a világtrendszerre olyan összefüggő látomásokat volt képes megjeleníteni vizualitásával, hogy Csontvári Tivadar óta nem tartottak számon ilyen hangsúlyos és markáns kifejezőmódot a magyar képzőművészetben. Egyik írásában így vélekedik a természetről és a művésztről: „Ó a természet, aki érezni, és látni tudja, annak csodálatos ez a rejtélyes, színes küzdelem: egyik oldalon szemben áll egymással a szellemiség nagysága a fizikai óriással, amott az erkölcs megtépázott Istene a minden üdvösségre vészt jelentő ördöggel. Győzelem se itt, se ott nem keletkezik: nem ám! Mert győzelem nem volt, most sincs: nem is lesz soha! De hogy a művészet remekei ebből keletkeznek, születnek, az megdönthetetlen igazság!”¹²

Balázs János életművére visszatekintve, Földi Péter kortárs magyar népi festőművész szakmai véleménye alapján, illetve művészettörténészek értekezései szerint, Balázs János a 20. század magyar képzőművészetének egyik legjelentősebb alakja. A monográfiában megjelent életművében a „naiv” megjelölést elhagyva emelkedett az egyetemes művészet szerves részévé. Halálát követően kapta meg az őt megillető elismerést, Magyar Örökség-díjban részesült, melyet barátai vettek át. Bár a cigány nép büszkén tekint rá roma festőként, azonban ő egyszerre volt cigány és magyar, ugyanakkor egyetemes érvényű. Úttörő egyénisége, művészi alkotótevékenysége további követőket inspirált alkotásra, rávilágított a belső akarat fontosságára arra, hogy megteremthetjük saját világunkat külső elvárások és megfelelési kényszer nélkül, iskolázatlanul is lehet festeni és verseket költeni, emelkedetten gondolkodni és érezni, filozofálni és elmélkedni a világ bonyolultabb képzetein. Mindez származástól, szociális háttértől és az iskolázottság szintjétől függetlenül mindenki számára elérhető. Szinte a tudás iránti benső hévvel fűtötten olyan öreg bölccsé formálódott, amelynek lenyomatai összetett írásos gondolataiban és festői gesztussal megragadott szuggesztív alkotásaiban öltött testet, mellyel kortársai között a „cigány polihisztorrá” vált. Mára már a legnevesebb galériák gyűjteményeiben fellelhető alkotásai, mint többek között a Kiesebach

¹² BALÁZS János: *Verseik, vallomások, látomások*, Salgótarján, 2002, <https://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_i_nemzetisegek/romak/versek_vallomasok/pages/001_versek_vallomasok.html> (letöltve: 2022. 07. 04.).

Galériában¹³, összesen 114 darab alkotása van jegyezve, vagy nevééről kiállítóterek lettek elnevezve. Szinte felfoghatatlan ellentmondásossággal bír az a tény, hogy az egykor a társadalomból kivonuló tisztességes szegénységben élő, nomád körülmények között alkotó művész munkáját ma már akár 7 millió forint összegre becsülik művészeti szakértők.¹⁴ Mindez igazolja azt a felvételt is, hogy bár a roma származású alkotók jelenkorukban nem a megbecsült állampolgárokként vannak számon tartva társadalmunkban, és alkotásaikra nem jut megfelelő és azokat megillető méltó figyelem a művészeti világ szakértői részéről, mégis az életműveik kanonizációját követően az egyetemességhez emelkednek és önálló műalkotásaik értéke időtállóvá válik és az utókor számon tartja azokat meghatározó múzeumok és galériák gyűjteményeibe kerülve.

A galéria honlapján műveiről az alábbiakban írnak a szakértők: „Műveinek eredetisége, egyéni látásmódja lenyűgöző. Képein egy különleges világ tárul elénk: a mindennapi élet számos mozzanata, fantasztikus látomások és impressziók. Megismerhetjük belőlük egy népet, a cigányság hatalmas kulturális örökségét, misztikáját, élni vágyását és érzésvilágát. Mindez különleges módon ötvöződik a magyar kulturális hatásokkal.”¹⁵

A halálát követő sikerének egyik kimagasló eseménye a 2019 januárjában megrendezésre kerülő egyéni tárlata a Múcsarnok Kamaratermében,¹⁶ ahol méltó helyen, a magyar művészeti szcéna jelentős helyszínén került bemutatásra a Horn Péter magángyűjteményéből összeállított Balázs János olajfestmények. A kiállítást Szuhay Péter antropológus nyitotta meg, illetve az egy hónapos tárlat kapcsán egy külön kiadvány is született az alkotóról. Bukta Imre Munkácsy-díjas festőművész külön tárlatvezetése mellett Snétberger Ferenc gitárművész egy kiskoncertet tartott a látogatóknak. A *Balázs János kiállítása a Horn gyűjteményéből* című 60 alkotásból álló kiállítással egy időben Földi Péter¹⁷ Kossuth- és Prima Primissima-díjas művésztársának és tisztelőjének is retrospektív képzőművészeti tárlata volt a Múcsarnokban, amely egy különös művészeti transzcendens találkozással is bírt. A gyermekrajzokból és népi hagyományokból táplálkozó jellegzetes „Földis ábrázolásmód”¹⁸

¹³ <https://www.kieselbach.hu/muvesz/balazs-janos_1829/> (letöltve: 2022. 07. 04.).

¹⁴ <<https://www.kieselbach.hu/alkotas/elmeny-1972/>> (letöltve: 2022. 07. 04.).

¹⁵ <https://www.kieselbach.hu/muvesz/balazs-janos_1829/> (letöltve: 2022. 07. 04.).

¹⁶ <<http://mucsarnok.hu/kiallitasok/kiallitasok.php?mid=hCNHPJmx7wWhmO4L-9cOKwN>> (letöltve: 2022. 07. 04.).

¹⁷ <<http://mucsarnok.hu/kiallitasok/kiallitasok.php?mid=3vs4DQvKehCM0UBK-zuIRlp>> (letöltve: 2022. 07. 04.).

¹⁸ Földi Péter festőművész és művészpédagógus az Eszterházy Károly Egyetem Vizualis Művészeti Intézet Rajz, vizualis kommunikáció szakán tanított az 1990-es években, ahol növendékeként személyesen ismerhettem meg a művészt, személyisége és alkotótevékenysége már akkor nagy hatással volt rám és növendékeire is.

keresztmetszetét bemutató első tárlat a Múcsarnokban mindkét festőművész életében meghatározó, bár Balázs János néhai alkotó életében az utólagos elismerés jelentőségével bírt. Földi Péter Somoskőújfalun élő és alkotó jelentős kortárs festőművész nyilatkozata meghatározó Balázs János kisfilmjében, akit az egyetemesség szintjére emelt. A Kőszegi Filmbox révén készült Balázs János emlékfilmben Földi Péter kortársa hosszas szakmai méltatásával és alkotásainak minősítésével az alkotót és munkásságát felemelte korának szűk konvencióiból, alkotásainak befogadását és értékelését kiszabadította a roma származás béklyóinak fogságából. A Múcsarnokban párhuzamos időszakban kiállító két festőegyéniség újabb találkozása egy különös harmóniát és művészi összhangzatot teremtett, mely az egyetemesség magaslatait érzékeltette. Balázs János alkotásait Földi Péter így méltatja: „Tiszta fogalmakat tiszta formai nyelven, pontos gondolati összefüggésrendszerekben tett láthatóvá. Nem spekulatíván, hanem ösztönösen, a spontán intuíciók mámorában...”¹⁹

Balázs János zseniális művészete kétféle irányzatot indított el követői körében: a spontán expresszivitást és a naiv tárgyias természetkövető ábrázolásmódot – amelyet műveiben mind magában hordozta. Hagyatékát a mai kortárs művészet híven őrzi, alkotótevékenysége a kortárs roma és nem-roma alkotók körében tovább él, sokaknak motivációt és inspirációt ad, miképp lehet társadalmon kívüli állapotból egy remete „mágusként” egy autodidakta polihisztorra fejlődni.

Péli Tamás (1948–1994) az akadémizmus útját hirdető, első diplomás megjelenése: a „Péli iskola” szellemiségének létrehozója és művészeti mozgalma

A roma képzőművészet másik úttörő festőegyénisége az Amszterdami Királyi Akadémián, murális festő szakon végzett hivatásos művész, Péli Tamás (Budapest, 1948 – Budapest, 1994), aki önmagát cigány festőként definiálja, azonban abban bízva, hogy majd egyszer „magyar festővé”²⁰ válhat. Valószínűleg tudta azt, hogy kortársai hivatásos művészdiplomája ellenére is másképp nem tudnak hozzá viszonyulni, pusztán cigány festőként néznek rá, s idővel az életműve teljében válhat magyar festővé. Festészetét alapjaiban meghatározta származásának tudatos vállalása, ami miatt „politikai festészet” műfajába sorolta saját alkotói munkásságát.

Péli Tamás kettős identitása – édesapja magyar, édesanyja cigány származású – és nemzetközi szintű, nagyszabású hivatásos művészeti alkotómun-

¹⁹ ZÖLDI Anna: Öt bővített mondat Balázs János kiállításáról, *Revizoronline*, 2019. január 21., <<https://revizoronline.com/hu/cikk/7689/balazs-janos-festmenyei-a-horn-gyujtemenybol-mucsarnok/>> (letöltve: 2022. 07. 04.).

²⁰ *Stációk* című film Péli Tamásról, rendező: Zsoldos Anna, <<https://www.youtube.com/watch?v=ARQNnrIbupQ>> (letöltve: 2022. 07. 04.).

kássága ellenére sem ismerte el a hazai közönség magyar festőként mindaddig, míg élt és alkotott. Pusztán halálát követően életművének művészi minősége emelte őt az egyetemesség folyamataiba, mint már magyar epikus realiztikus reneszánsz balladisztikus festőművész. Kerékgyártó István művészettörténész Péli Tamásról írt monográfiájában az alábbi módon jellemzi az első hivatásos hazai roma festőművészt: „Tehetsége, iskolateremtő képessége és egyéniségének vonzereje, kisugárzó hatása folytán központi szerepet játszott a cigány képzőművészek között, sőt mondhatni az egész roma művész értelmiségnek meghatározó vezéregyénisége volt. A reneszánsz és barokk hagyományokra támaszkodva sajátosan egyéni képi nyelvet teremtett, olyan figuratív művészetet, amely mitikus-szimbolikus magasságokba emeli a cigányság sorsproblémáit. A cigányságnak, mint népnek a történelmi útját ő fogalmazta meg először monumentális formában. S a pályakezdés idején elhatározott programot sikerült megvalósítania, sajátos cigány képzőművészetet létrehozni.”²¹

Péli Tamás nemzetközi sikerei ellenére hazajött Magyarországra és egy tudatos közösségépítő tevékenységbe kezdett, mely „Péli iskolává” fejlődött egy sajátos reneszánsz műhelyhez hasonló alkotóbázis megteremtésével. A reneszánsz műhelyekhez hasonló mester-tanítványi kapcsolódás egy különös „Pélis szellemiséget” termelt ki az értékek mentén, melynek lenyomatait napjainkban is képviselik utódai. Egy kisebb alkotóközösség hordozza szellemiségét, tanuló éveik során Péli Tamással folytatott meghatározó mester-tanítványi beszélgetésekre emlékeznek, olyan alkotói instrukciókhoz tértek vissza, amelyek döntő kihatással voltak alkotói felfogásukra.

Mi sem példázza a roma képzőművészet befogadásának aktualitását jobban, mint Péli Tamás *Születés* című, 41 nm nagyságú pannójának közel 20 éves raktárban tárolását követően 2021-ben az OFF-Biennálé keretein belül megrendezésre kerülő *Közösen kihordani* című kiállítás a Budapesti Történelmi Vármúzeum Barokk Csarnokában.²² Az időszakos nyári kiállításhoz számtalan performance formáció és szakmai írás sorakozott fel, melyek egy történelmi-polgárjogi narratíva köré rendezetten többségében internetes portálokon keresztül kerültek bemutatásra. A szervezők közül György Eszter történész *A tábori ebédlőből a vármúzeumba: Hol a helye a kortárs képzőművészetnek* című írása²³ röviden összefoglalja a roma kulturális örökség többségiek elől elzárt

²¹ KERÉKGYÁRTÓ István – B. MÜLLER Magda (szerk.): *Péli Tamás (1948–1994)*, Magyar Filmtörténelmi Fotógyűjtemény Alapítvány, Budapest, 2005, <https://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_i_nemzetisegek/romak/az_emlekezes_szines_almai/pages/aesza_05_peli.htm> (letöltve: 2022. 07. 04.).

²² <<http://www.varmuzeum.hu/kozosen-kihordani.html>> (letöltve: 2022. 07. 04.).

²³ GYÖRGY Eszter: *Tábori ebédlőből a vármúzeumba. Hol a helye a kortárs képzőművészetnek*, *Qubit*, 2021. szeptember 19., <<https://qubit.hu/2021/09/19/tabori-ebedlobol-a-varmuzeumba-hol-a-helye-a-kortars-roma-kepzu-muveszetnek?fbclid=IwAR->

intézményi háttér nélküli múltját, az időszakosan feltűnő közösségi terekben való megjelenését, illetve raktárakban elzárt mivoltát.

Az I. Országos Roma Autodidakta Képzőművészeti Kiállítás a Pataki Művelődési Házban, 1979 – A kora-roma képzőművészeti mozgalom megszületése hazánkban

Az európai viszonylatban elinduló és a polgárjogi értékek mentén kialakult szerveződés a hazai színtereken is kibontakozásra motiválta a szűk roma értelmiségi réteget. Az 1960-70-es években származásukat vállalva kisebb közösségekké formálódtak. A hazai roma polgárjogi mozgalmak megerősödésének és kibontakozásának egyik vizuális kifejezőeszköze a roma festészet volt, melynek első csoportos megjelenése az 1979-es I. Országos Autodidakta Képzőművészek Kiállítása volt a Pataky Művelődési Ház kiállítótermében 12 alkotóművész együttes megjelenésével, amelyet még két alkalommal (1989, 2000) követett országos jelentőségű roma képzőművészeti kiállítás. Miután a roma képzőművészek első közös megjelenése és együttes fellépése az 1979-es képzőművészeti kiállítás volt, így ettől az időponttól számítják hivatalosan is a magyarországi roma képzőművészeti mozgalom létrejöttét, amelyet a már korábban említett, a 20. század elejétől kibontakozó „elő-roma” képzőművészet képviselői készítettek elő, az elszigetelten alkotó művészek egyéni alkotói tevékenysége előzte meg. A roma festészet mozgalommá szerveződését, s így a roma képzőművészet fogalmának megszületését társadalmi emancipációs törekvések motiválták, mely érdekérvényesítési folyamat részeként előhívott vizuális értéknyomatként jelentek meg a roma képzőművészek. Az első csoportos kiállítás létrejöttét a Magyar Művelődési Intézetben – az akkori Magyar Népművelődési Intézet – dolgozó Daróczi Ágnes művelődésszervező és kulturális menedzser, dr. Bódi Zsuzsanna (1949–2007) jogász, művelődésszervező és néprajzkutató és Kalla Éva író kutatómunkája előzte meg, amelyhez későbbiekben csatlakozott Kerékgyártó István művészettörténész, Kószei Edit filmrendező és Szuhay Péter antropológus is. A Magyar Művelődési Intézet igazgatója, Vitányi Iván támogatta a roma képzőművészek felkutatását és közös kiállításuk megszervezését.

A roma nemzetiség megismerését szolgáló roma festők alkotásait, a „ci-gányképeket” állami megrendelések sora motiválta egészen a rendszerváltásig, amikor az állami finanszírozás elapadni látszott, amely a roma festészet kifejezési formáit, szín- és ecsetkezelését, illetve tartalmi mondanivalóját és lényegi motivációit is befolyásolta. Hasonló hatással bírt a magyar festészetre is a rendszerváltás felszabadító jellege, miszerint eltűnni látszott a külső kontroll az erőteljesen szocialista nemzeti jelleg, mint megrendelői igény vo-

natkozásában, mely a nyugati festészet modern tendenciáinak a beáramlását és népszerűségét, illetve önálló önkifejezési formák bátor megjelenését inspirálta.

Amíg az állami megrendelések léteztek a fel-feltűnő magánfelvásárlók mellett, addig hazánkban roma képzőművészeti gyűjtemények sora bontakozott ki, amelyek tárlataikkal felvállalták a roma festészetnek, mint egy addig ismeretlen nép kulturális és művészeti értékeinek a bemutatását. Ekkortájt bontakozott ki a Romano Kher – Cigány Ház roma képzőművészeti gyűjteménye, vagy a Néprajzi Múzeum kezdetben különálló roma képzőművészeti szekciója az akkori Nyílt Társadalom Intézet támogatásával, ami azóta már szétszórta jelenik meg más gyűjteményekhez csapódva, illetve a Magyar Művelődési Intézet is szándékozott egy roma képzőművészeti gyűjteményt létrehozni. Az állami szektor mellett civil szervezetek is megjelentek a kultúra és művészet ápolása, megőrzése és népszerűsítése mentén.

Az első tárlaton a naiv jelzőt tudatosan autodidakta kifejezésre cserélve jelezték a festészeti technikák és módszerek, stílusirányzatok iránti tanulási vágyat, a festői mesterség elsajátításának önképző jellegére utalva. Fogadtatásuk, körülményeik és társadalmi megítélésük, illetve a művészeti szcena viszonyulása hasonlatos az 1934-es *Magyar Őstehetségek* című magyar paraszt népi festők megjelenéséhez. Ugyan metszéspontok felfedezhetők azzal, hogy Horváth Vince fafaragó kapcsolódott a magyar naiv festők második tárlatához az 1972-es Magyar Nemzeti Galériában megrendezett Magyar Naiv Művészet kiállításához, azonban Kerékgyártó István²⁴ művészettörténész a roma művészek első csoportos, 1979-es közös tárlatát a magyar naiv művészek első bemutatkozásával tartja összevethetőnek, hasonló aspirációkat vél felfedezni a két művészeti csoportosulás között. A magyar paraszti képzőművészet és a roma képzőművészetnek első tárlatát követő 45 évvel későbbi megjelenés a II. világháború következményeként is betudható, ahol a roma népet újabb súlyos veszteségek érték, melynek hatására társadalmi emancipációs folyamataik is megtörve vagy később és korlátozottan bontakozhattak ki.

A roma festők és faragók csoportos bemutatkozása a kultúrpolitika részéről sem kapott kellő támogatást Magyarországon, közös tárlatukat nacionalizmusként²⁵ kérdőjelezték meg. Bár betiltani nem szándékoztak a csoportos képzőművészeti tárlatot, azonban nem indult meg az alkotók munkájának vásárlása, munkáik bármilyen jellegű népszerűsítése. Mégis a legnagyobb jelentősége az első közös tárlatnak abban rejlett, hogy ebben az időben alakult

²⁴ KERÉKGYÁRTÓ István: A magyarországi roma képzőművészetről. Széjgyezetek a magyarországi roma képzőművészet megszületéséhez és történetéhez, In: BÓDI Zsuzsanna (szerk.): *Cigány néprajzi tanulmányok*, Magyar Néprajzi Társaság, Mikszáth Kiadó, 1994, 175–182. p.

²⁵ DARÓCZI Ágnes: A roma képzőművészek Európában, In: *A Magyar Művelődési Intézet és Képzőművészeti Lektorátus Évkönyve*, Budapest, 2007, 126–139. p. alapján.

ki egyfajta igény a roma képzőművészet bemutatására, képviselőik megjelenésére az etnikai összetevőjű másság befogadás értelmezésének képességével. A roma képzőművészet csoportos jelentkezése, egymáshoz való kapcsolódása, a közös programok formálódása, az egyes vonulatok, irányzatok kibontakozása, a hagyományteremtő folyamatosság új, csupán egy-két évtizedes jelenség. Ennek során az egymástól elszigetelten tevékenykedő alkotók munkásságának ismertetését mindinkább felválthatja a folyamat történetének végigkísérése és értelmezése. A történetiségnek ugyan feltétele a cigány képzőművészet önfejlődésének, az elődök és utódok egymáshoz kapcsolódásának létrejötte, valamint az egymáshoz tartozás tudata, a közös akciók megvalósítása.

A következő, II. Országos Autodidakta Képzőművészeti Kiállítás már a Néprajzi Múzeumban 1989-ben valósult meg. Az eufórikus hangulatú rendszerváltozás idejében a Néprajzi Múzeum a II. Országos Autodidakta Képzőművészeti Kiállítás megszervezésével mintha politikai szerepet is felvállalt volna, a tárlattal a közgondolkodáson próbált alakítani, egyfajta társadalmi diskurzust mozdított elő azzal, hogy a roma kortárs festők munkáinak megértésére, befogadására és megfelelő értékelésére ösztönözte az érdeklődő nagyközöniséget.

Szükséges megemlíteni a *Romák Közép- és Kelet-Európában*²⁶ című kiállítást, amelyet szintén a Néprajzi Múzeumban, 1998-ban került megrendezésre. A kiállítás tematikája azért mondható egyedülállóan szokatlannak, mert arra törekedett, hogy kihangsúlyozza a többségiek által kialakított „cigánykép”, és a magukat romaként definiáló művészek belső hiteles életérzését, a cigány nemzetiség valódi önképét. A többségi társadalom fókuszja és a kisebbségi lét öndefiníálása egyértelműen és világosan elkülönült a kiállítás során, mely bemutatta a többségiek „romantikus” olykor „vadember” benyomását keltő cigányképét a roma alkotóművészek belsőleg átélt identitástudata és önképe mellett. A többségi – mint külső szemlélő – és a kisebbségi – mint belső fókusz – különbsége jól érzékelhetővé vált a tárlat során, amely egy társadalmi párbeszédet mozdított elő az egymás megismerésére és elfogadására ösztönözve. Ugyanakkor ez az alapjaiban különböző, sőt ellentétes külső-belső fókusz az évszázadok alatt sem közeledett egymáshoz, pusztán irányított színtereken – mint kiállítás, szakmai konferenciák és társadalmat érzékenyítő konferenciák és rendezvények stb. – próbálkozások történnek, de a nyílt ösztársadalmi

²⁶ Roma Kortárs Szimpózium Múcsarnok – napirendi témák Szuhay Péter kiállítás-szervező előadásából részlet: „A szimpózium a magyarországi roma és nem roma művészek, a művészettel hivatásszerűen foglalkozók és a kulturális intézmények közötti eszmecserét igyekszik elősegíteni. Egyben kísérlet a magyarországi roma kortárs művészet legkorszerűbb paradigmáinak áttekintésére és megvitatására.” <<http://artportal.hu/magazin/kortars/roma-kortars-muveszeti-szimpozium---mucsarnok>> (letöltve: 2022. 07. 04.).

színtereken évszázadok alatt beágyazott társadalmi rétegek és viszonyrendszerek nehezen mozdíthatók el, annak ellenére vagy épp abból kifolyólag, hogy évszázados szimbiózisban élve egymásra hatva és kölcsönhatásban fejlődve alakul a társadalmi párbeszéd, gondolkodás, kultúra és hitvilág, s nem utolsó sorban a művészi hitvallás és belső ambíciók.

Abban az esetben is jellemző ez a belsőleg átélt és kivetített roma önkép vizuális érzékelhetősége, mikor a témaválasztásuk és formai, illetve technikai megoldásaik a többségiekhez kapcsolódó motivációkból bontakozott ki. Amíg a kezdetben elsőként ecsetet ragadó roma festőknél leginkább pusztán az önmegvalósítás, az önkifejezés volt a legfőbb cél, addig a későbbiekben a nyolcvanas évektől feltörekvő alkotóknál már felfedezhető egyfajta „programfestészet”, az alkotói üzenet tudatosabb közlése. Már tervezett és átgondolt megjelenítéssel, időnként mintegy szociográfiai emlékképek a fotó segédletével, mint vizuális előkép tevődik össze alkotói üzenetük. A festészet mellett a fotózás is megjelent, mint a művészi önkifejezés eszköze – mely több esetben kiegészítik egymást, illetve mint eszközök egymásra hatva inspirációt nyerne egymásból. Egyik kiemelkedő példája ennek Milák Brigitta *Az ősiség törvénye* című nagyméretű festménye, mely alkotás vizuális mondavilágának előképei fotókból merített inspirációval tudatosan, programfestészeti jelleggel, tervezett módon született meg. Érzékelhető a szociofotó párhuzama a festészettel, sőt a roma festészet atyjaként berobbanó Balázs János megjelenését követően az autodidakta festőművészek két főbb irányvonalánál – a spontán expresszivitás és naiv tárgyias ábrázolásmódnál – a naiv tárgyias irányvonalnál megjelenik a szociografikus jellegű, tervezett programfestészet.

Valószínűsíthető, hogy a III. Országos Autodidakta Képzőművészeti Kiállítás létrejöttével Daróczi Ágnes és a társszakemberek munkálatainak hatására egyfajta kulturális, művészeti és nem utolsó sorban értelmiségi mozgalommá nőtte ki magát, melynek következményeként hazánkban igény mutatkozott a roma nemzetiség kulturális és művészeti értékeiknek felkutatására. Ugyanakkor a 2000-es évek elején a közép-kelet-európai roma kulturális mozgalom eredményeképpen aktív teoretikusok jelentek meg a tudományos életben, akik mindannyian a roma reprezentációt és kulturális részvételt kutatják szakterületeiken. A roma kultúrakutatók megjelenését követően megkezdődött a kulturális elnyomás kifinomult mechanizmusának lebontása, egyúttal megjelent egyfajta elméleti motiváltság a kortárs roma kultúra hivatalos színtereinek létrehozására vonatkozóan. A roma művészettel kapcsolatos események felgyorsulása is hozzájárult a „roma művészet” kifejezés intézményesüléséhez, amelyet 2006-ban művészettörténészek, kutatók és maguk az alkotók is megkérdőjeleztek. Azóta is a „roma művészet” léte, annak pontos és egyértelmű jelentése nem definiált, értelmezése viszonylagos egy-egy adott kultúrkörnek alárendelten.

Összességében tehát a roma képzőművészeti mozgalom létrejötte és ezzel a roma képzőművészet dokumentáltságának háttérében és előmozdítójaként egy olyan roma nemzetiségi társadalmi emancipációs folyamat húzódtott meg, amely „kitermelte” a kulturális értékeit, vizuális jelrendszerében reflexióként üzenve az 1961-es párthatározatra. A roma képzőművészet így annak társadalmi háttérével, a roma értelmiségi réteg megjelenésével és az első roma polgárjogi mozgalmak viszonylatában értelmezhető, mint ahogy a művészet az adott társadalmi tudat sajátos megnyilvánulási formájaként bontakozott ki, annak kortörténetével és adott környezetének ismeretével, nemzeti és nemzetiségi kisebbségi tudatával együtt. A roma festészet egy különös reflexióval bír a társadalmi tudat visszatükröződésében, egy olyan speciálisan szűk és egyedi válasz egy kisebbségi létben élő, perifériára szorult néptől, mely maradandó értékkommunikáció tartalmát hordozza. Ennek a vizuális kommunikációnak az üzenetértéke kisebbségi létéből fakadó hátrányai miatt specifikus, mely idővel a műalkotások művészi értékelésekor, nagy valószínűséggel előnyként, mint egyfajta „kuriózum” magasabbra minősíti.

Felhasznált, de nem hivatkozott irodalomjegyzék

BALÁZS János: *Ecsettel és írónnal*, Corvina, Budapest, 1977.

BÁNSZKY Pál: *Balázs János (1905-1977) naiv festő kiállítása*, Magyar Naiv Művészek Múzeumának kiadványai 4., Kecskemét, 1977.

BÁNSZKY Pál: *A naiv művészet Magyarországon*, Képzőművészeti Kiadó, Budapest, 1984.

BÓDI Barbara: „HHH” – Halmazott hátrányok hálójában: A roma nők hangja a képzőművészetben, In: *Kötő-Jelek 2021 Válogatás az ELTE TáTK Szociológia Doktori Iskola műhelytanulmányaiból*, 163-174. p.

CSERTI CSAPÓ Tibor: *Roma Gyűjtemények Magyarországon*, Gypsy Studies – Cigány Tanulmányok, Pécsi Tudományegyetem BTK NTI Romológia és Nevelésszociológiai Tanszék, Pécs 2015.

DARÓCZI Ágnes – KARSAI Zsigmond (szerk.): *Autodidakta Cigány Képzőművészek Országos Kiállítása*, Budapest, 1979.

DARÓCZI Ágnes – KERÉKGYÁRTÓ István (szerk.): *Autodidakta Cigány Képzőművészek II. Országos Kiállítása*, Budapest, 1989.

DARÓCZI Ágnes – KALLA ÉVA – KERÉKGYÁRTÓ István (szerk.): *Roma képzőművészek III. Országos Kiállítása*, Budapest, 2000.

HORVÁTH Judit: A kortárs roma művészet bemutatkozási színterei Budapesten: A Kugler Art Szalon és a Gallery 8, *Társadalmi Együttélés*, 2013/4.

JUNGHAUS Tímea: Kapunyitás, A roma kortárs művészet Magyarországon, In: *Közös tér, Common Space, Az etnikai kisebbség és a kulturális identitás kérdése a Kárpát-medence művészetében*, Ernst Múzeum, 2006. KALLAI Ernő: *A cigány kulturális örökség néhány eleme*, Eszterházy Károly Főiskola, Eger, 2015.

KÁLLAI Ernő (szerk.): *A cigány/roma kulturális örökség és továbbélése napjainkban. Digitális szemelvények a cigány kultúra tanulmányozásához*, Eszterházy Károly Főiskola Tanárképzési és Tudástechnológiai Kar, Eger, 2014.

KERÉKGYÁRTÓ István: *Szentandrásy István, Kossuth Klub, L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2013.*

Koroknay Gyula - Horváth Vince *népművészet mestere kiállítása*, Nyíregyháza, 1979. (Józsa András Múzeum képzőművészeti kiállításainak katalógusai 34.)

KOVALCSIK Katalin (szerk.): *Tanulmányok a cigányság társadalmi helyzete és kultúrája köréből*, Tanítók Kiskönyvtára 9., ELTE - IFA - OM, Budapest, 2002.

Kovács Éva: *Fekete testek, fehér testek - A „cigány” képe a XIX-XX. században*. elérhető: <https://kisebbssegkutato.tk.hu/uploads/files/Kovacs_Eva_-_Fekete_testek_feher_testek.pdf> (letöltve: 2022. 07. 07.).

MEDGYESI Gabriella - GARANCSI Györgyi: *Színekben oldott életek - Cigány festőnők a mai Magyarországon*, Protea Kulturális Egyesület Kiadó, Budapest, 2011.

MOLDOVÁN Domokos: *Magyar naiv művészek nyomában. Dokumentumok*, Gondolat Kiadó, Budapest, 1987.

NEMÉNYI Mária - SZALAI Júlia: *Kisebbségek kisebbsége. A magyarországi cigányok emberi és polgári jogai*, Új Mandátum, Budapest, 2005.

SZUHAY Péter: *A magyarországi cigányág kultúrája: etnikus kultúra vagy szegénység kultúra?*, Panoráma Kiadó, Budapest, 1999.

SZUHAY Péter: *Ki beszél? Cigány/roma reprezentáció a képző- és fotóművészetben*, 1996, elérhető <https://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_i_nemzetisegek/romak/etnicitas_kulonbsegeteremto_tarsadalom/pages/024_ki_beszeli.htm> (letöltve: 2022. 07. 07.).

SZUHAY Péter (szerk.): *Cigány-kép - Roma-kép. Gypsy-Image - Roma-Image*, A Néprajzi Múzeum „Romák Közép- és Kelet-Európában” című nemzetközi kiállításának képeskönyve Néprajzi Múzeum, Budapest, 1998.

ZSIGÓ Jenő - FRIS E. Kata (szerk.): *Cigány festészet: Gypsy painting: Magyarország 1969-2009: a Cigány Ház Közgyűjteményéből: Hungary, 1969-2009*, Fővárosi Önkormányzat; Cigány Ház - Romano Kher, Budapest, 2009.

Internetes források és hivatkozások

<<https://konyvudvar.net/cigany-festeszeti-magyarorszag-1969-2009.html>> (letöltve: 2022. 07. 07.).